

Monika Łaszkiewicz

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Streszczenie, abstrakt, adnotacja i ich funkcja w tekście naukowym

Streszczanie – jako ważna umiejętność praktyczna – jest kształcona i doskonalona na wszystkich poziomach edukacji¹: od wypowiedzania się w mowie i piśmie na jakiś temat, przez określanie tematu i głównej myśli tekstu, odróżnianie informacji ważnych od informacji drugorzędnych, wyodrębnianie najważniejszych treści i przedstawianie ich w takim porządku, w jakim występują w tekście², po streszczanie cudzych tekstów (w tym także tekstów popularnonaukowych). Streszczenie pełni ważną funkcję w tekstach naukowych. Jest przydatne w pracy naukowo-badawczej³, w której szybko

¹ Mimo że termin *streszczenie* nie pojawia się wprost w podstawie programowej na poziomie szkoły podstawowej, to w standardach egzaminacyjnych od ucznia wymaga się umiejętności pisania „na temat i zgodnie z celem, posługując się następującymi formami wypowiedzi: a) notatka, b) opis [...], c) sprawozdanie, d) notatka w formie planu, tabeli, wykresu, streszczenia, e) kartka pocztowa, f) list prywatny i oficjalny, g) telegram, h) zaproszenie, i) zawiadomienie, j) ogłoszenie, k) instrukcja, l) przepis” (źródło: https://www.cke.edu.pl/images/stories/Standardy/masowe_spr.pdf). W podstawie programowej opublikowanej 30 XI 2016 r. pojawia się informacja, że uczeń – w obszarze mówienia i pisania – powinien streszczać teksty w piątej klasie szkoły podstawowej, natomiast w klasie siódmej wykonuje przekształcenia na tekście cudzym „np. skraca, streszcza, rozbudowuje” (źródło: <https://men.gov.pl/ministerstwo/informacje/podstawa-programowa-i-ramowe-plany-nauczania-prezentacja.html>).

² „Wyrazem zrozumienia tekstu na poziomie podstawowym jest jego streszczenie. Na etapie gimnazjalnym należy ćwiczyć streszczenia linearne, to znaczy, że uczeń potrafi przedstawić najistotniejsze treści w takim porządku, w jakim występują one w teście” (źródło: https://www.cke.edu.pl/images/stories/Standardy/masowe_spr.pdf).

³ „*Żyjemy w świecie tekstów, obcujemy z tekstami, z tekstami stykamy się na każdym kroku, jesteśmy uwikłani w teksty, działamy tekstami* – to obiegowe slogany, które potwierdzają rolę tekstów jako rzeczywistych narzędzi komunikacji i określają wagę praktycznych umiejętności związanych

i sprawnie musimy poruszać się w świecie tekstów, wyszukiwać potrzebne informacje, oddzielać teksty czy fragmenty tekstu potrzebne w aktualnych badaniach, od tych mniej ważnych w danej chwili. Dlatego też warto przeanalizować znaczenie terminu i jego synonimów oraz pokazać ich funkcjonowanie w praktyce.

Streszczenie jest przedmiotem zainteresowania różnych dyscyplin naukowych – logiki, bibliologii, lingwistyki, tekstologii, dydaktyki. Na wstępie odnotuję krótko różne podejścia, ponieważ pokazują one, że badacze koncentrują się na cechach streszczenia z różnych punktów widzenia.

Sformalizowaną definicję streszczenia podał Olgierd A. Wojtasiewicz⁴, który sformułował warunki formalne, jakie muszą zostać spełnione, by dany tekst można było nazwać streszczeniem. Jak zauważył sam autor, trudno w definicji formalnej ująć takie informacje np. o zawartości, które są ważne z praktycznego (i dydaktycznego) punktu widzenia, bo wpływają na postrzeganie danego streszczenia jako „dobrego”, „trafnego”. Nie da się też zawrzeć postulatów, że „dobre streszczenie” powinno zawierać „ważne elementy treści”, słowa kluczowe.

Z punktu widzenia informacji naukowej i bibliologii Marta Grabowska postulowała uwzględnienie przy streszczaniu przede wszystkim informacji nowych (rematów a nie tematów) i zdefiniowała streszczenie jako „tekst, który dotyczy treści lub treści i formy tekstu oryginalnego i który jest krótszy od tekstu oryginalnego” (Grabowska 1979: 24).

Lingwistyczną (kognitywną) teorię streszczenia zaproponował Jerzy Bartmiński, który przyjął, że 1) streszczenie ma się do operacji streszczania jak derywat do procesu derywacji; 2) streszczenie jako derywat tworzone jest poprzez skrót i/lub uogólnienie i/lub przekład z jednego systemu pojęciowego na inny i/lub opis metatekstowy; 3) streszczenie uwzględnia tematyczno-rematyczny podział tekstu oryginalnego – zmierza do sformułowania

z tworzeniem tekstu, jego przekształcaniem i operowaniem na tekście jako gotowym wytworze” (Niebrzegowska-Bartmińska 2014: 19–20); „Teksty te [abstrakty i adnotacje] dostarczają informacji o celach pracy, metodologii i wnioskach. Pozwalają więc na zapoznanie się z bardziej szczegółowymi informacjami w porównaniu do informacji dostarczanych przez inne narzędzia wyszukiwawcze w bazie, jak słowa kluczowe lub klasyfikacja. Dzięki zamieszczaniu abstraktów i adnotacji użytkownik bazy ma do dyspozycji jeszcze jedno narzędzie, za pomocą którego może dotrzeć do dokumentów najbardziej przydatnych w jego pracy naukowej. Tym samym uwzględnianie tego typu tekstów w opisie bibliograficznym usprawnia pracę naukową i badawczą” (Kowalski 2014: 96).

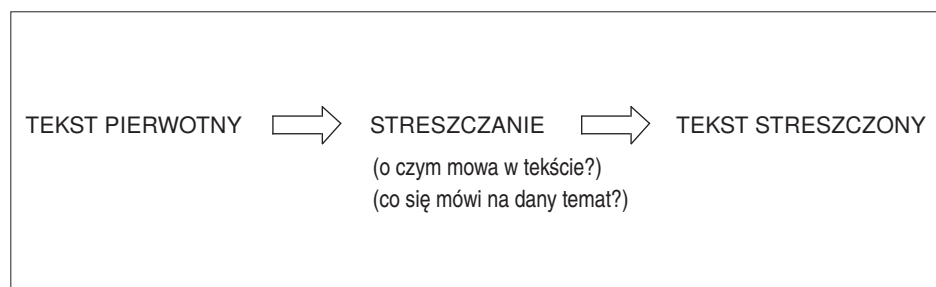
⁴ O. Wojtasiewicza zakłada, że t_j jest streszczeniem t_i (jednym z wielu możliwych) wtedy i tylko wtedy, gdy a) t_j nie jest tekstem pustym; b) t_j nie składa się z tautologii logicznych, c) zbiór konsekwencji tekstu t_j nie równa się zbiorowi wszystkich zdań, d) długość t_j jest mniejsza niż długość t_i , e) zbiór konsekwencji tekstu t_j zawarty jest w zbiorze konsekwencji t_i . (Wojtasiewicz 1977: 188).

hipertematu i hiperrematu oraz określenia „głębokości” streszczenia; 4) ma określoną strukturę kognitywną (Bartmiński 1992: 9).

W wypadku tekstu naukowego parametry, które – zdaniem lubelskiego badacza – powinny wejść w skład streszczenia to: **TEMAT** – *O czym mowa w tekście?*; **REMAT** – *Co się mówi na dany temat?*; **NADAWCA** – *Kto napisał tekst?*; **ODBIORCA** – *Do kogo tekst jest adresowany?*; **OPERACJE** – *Co robi autor w płaszczyźnie poznawczej, logicznej, językowo-informacyjnej, kompozycyjnej?*; **MATERIAŁ** – *Na jakiej podstawie materiałowej opiera autor swoje tezy?*; **ZAŁOŻENIA** – *Na jakich założeniach opiera autor swoje tezy?*; **METODA** – *Jakimi metodami posługuje się autor w dochodzeniu do swoich wniosków?*; **INTENCJE** – *Z jaką intencją autor się wypowiada?*; **IDEA** – *Jaka jest ogólna koncepcja, myśl przewodnia?* (Bartmiński 1992: 11–12)⁵. Dobre streszczenie – zauważa autor – zmierza do „uchwycenia idei organizującej tekst oryginalny na nadrzędnym poziomie semantycznym, do wydobycia jego *makrostruktury*” (Bartmiński 1992: 13).

Do takiego ujęcia nawiązują dydaktycy i nauczyciele, którzy zwracają uwagę na problemy, jakie sprawia budowanie streszczeń przez uczniów (Kozłowska, Stachowicz 2014: 35).

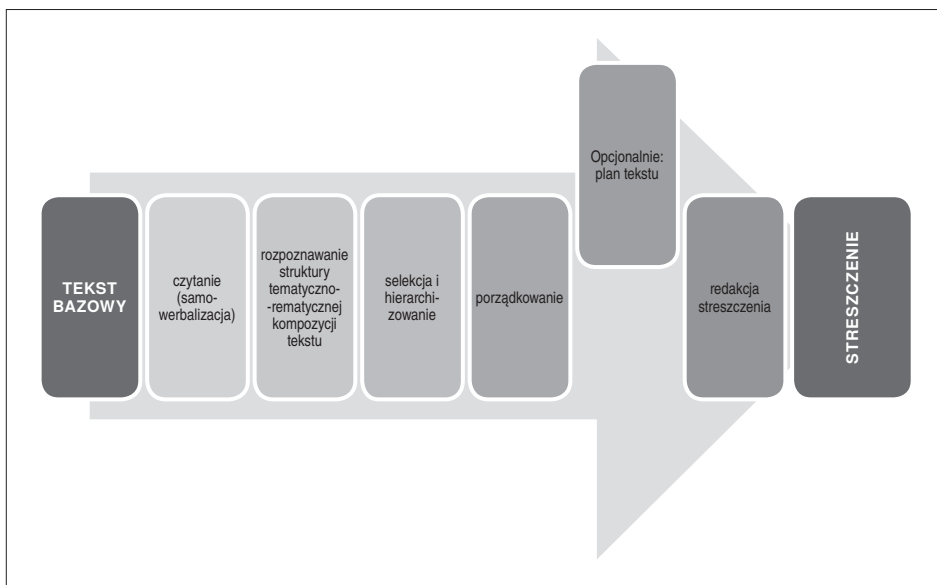
Rysunek 1. Schemat streszczenia tekstu literackiego i nieliterackiego (za: Kozłowska, Stachowicz 2014: 36)

Na streszczenie składa się szereg złożonych operacji myślowych: od oswojenia się z tekstem (poprzez czytanie), przez zrozumienie tekstu, określanie głównej myśli, wyszukanie najważniejszych informacji, po zredagowanie streszczenia (por. Dąbrowska 2014: 30–31). Iwona Wróbel w poradniku opracowanym dla uczniów i nauczycieli przedstawia następujące „etapy” tworzenia tekstu streszczenia:

⁵ Adam Wolański proponuje rozszerzenie elementów fakultatywnych o „ocenę” i „komentarz”, które wprowadzają opracowujące streszczenia osoby (Wolański 2003: 342).

Rysunek 2. Schemat „Od tekstu do tekstu streszczenia” (za: Wróbel 2014: 6)

Istotną rolę tej umiejętności Anna Omulecka opisuje następująco: „Dobra, krótka wypowiedź jest odbiciem nabytej kultury językowej, ogólnej wiedzy i umotywowana pragnieniem bycia dobrze rozumianym. W każdym miejscu posługujemy się krótkimi formami streszczającymi prawie wszystko: film, książkę, wydarzenie, a nawet formy plastyczne i muzyczne. Streszczając przetwarzamy treści autorskie, czyli oryginalne wypowiedzi analizujemy i interpretujemy” (Omulecka 2002: 113). Może to pomóc nie tylko w lepszym zrozumieniu tekstu, ale również w ocenie jego wartości i praktycznej przydatności.

Przywołane naukowe teorie streszczenia budowane są z różnych punktów widzenia. Formalne definicje mówią o streszczeniu potencjalnym, w takiej definicji trudno zawrzeć informacje nt. stopnia jego informacyjności, głębokości i adekwatności w stosunku do tekstu oryginalnego. Jerzy Bartmiński i Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska zwracają uwagę na aspekt praktyczny i dydaktyczny⁶, ponieważ koncentrują się na elementach obligatoryjnych i fakultatywnych streszczenia, informują, w jaki sposób organizować wywód, aby można było mówić o „dobrym” streszczeniu. W podobnym duchu wypowiadają się praktycy (nauczyciele oraz autorzy poradników dla osób

⁶ „Dla dokumentalistów przygotowujących streszczenia (i jeszcze krótsze, silniej wyschematyzowane »abstrakty«) rozpraw, artykułów [...], ważne jest, jakie elementy winno zawierać dobre streszczenie” (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 301–302).

piszących prace dyplomowe czy redagujących teksty), którzy prezentują, omawiają i ćwiczą wszystkie czynności (krok po kroku), których efektem ma być dobre streszczenie tekstu wyjściowego (por. np. Zaśko-Zielińska, Majewska-Tworek, Piekot 2008: 66–72). Badacze zgodnie podkreślają znaczenie tej umiejętności (np. w rozumieniu tekstu i zapamiętywaniu treści).

Streszczenie, będąc tekstem „drugiego stopnia”, może zostać uznane za metatekst, „tekst o tekście” i wyraz „samoświadomości nadawcy, który nie tylko mówi o czymś, ale też kontroluje i komentuje własne mówienie i tekst, jaki tworzy, jego temat, składniki, także poszczególne wyrażenia, których używa” (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 186–191). I mimo że autorzy *Tekstologii* przyjęli węższe rozumienie terminu *metatekst*⁷, to to rozumienie wpisuje się w sposób pojmowania i wykorzystywania streszczenia w praktyce.

1. Termin *streszczenie* i jego synonimy w dziedzinie informacji naukowej

Przegląd różnych definicji zawartych w „Encyklopedii wiedzy o książce” (EWoK), „Podręcznym słowniku bibliotekarza” (PSB Czap) oraz w „Słowniku encyklopedycznym informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych” (SE Boj) ujawnia nieostrość pojęć i częściowe nakładanie się ich zakresów.

Streszczenie to ‘krótka i zwięzła informacja o treści dzieła, często także w językach obcych, dokonane przez autora lub w porozumieniu z nim, w wydawnictwach zawartych często na końcu tomu, w czasopismach lub wydawnictwie zbiorowym zazwyczaj umieszcza się między nagłówkiem artykułu i jego tekstem. Streszczenie dokumentacyjne zob. analizy dokumentacyjne’ EWoK 2243–2244; ‘krótka informacja o zawartości treściowej dzieła, często podawana także w językach obcych, umieszczana na ogół po tekście głównym, *Zł. Regest, Abstrakt, Streszczenie autorskie*’ PSB Czap 317.

Abstrakt – ‘zob. analiza dokumentacyjna’ EWoK 6; „Analiza dokumentacyjna, zwięzłe streszczenie dokumentu towarzyszące jego opisowi bibliograficznemu lub bezpośrednio tekstowi dokumentu” PN-N-01225:1989 lub „reprezentacja dokumentu uzyskana drogą wysiłku twórczego, zawierająca ogólne wskazanie treści dokumentu” PN-ISO 5127:2005.

Analiza dokumentacyjna – ‘abstrakt’, czyli „adnotacja podająca tematykę dokumentów lub główne tezy autorów (analiza wskazująca, zwana też

⁷ Zgodnie z przyjętymi przez autorów *Tekstologii* rozstrzygnięciami termin *metatekst* nie dotyczy tekstów cudzych, bo wtedy mamy do czynienia z działaniami na tekście, a te zostały opisane w oddzielnym rozdziale podręcznika.

adnotacją wskazującą), bądź podająca najważniejsze wnioski lub także argumenty autorów (analiza dokumentacyjna lub streszczenie dokumentacyjne, zwane również adnotacją omawiającą)” EWoK 50.

Trudno na podstawie przytoczonych definicji odróżnić od siebie pojęcia, silnie ze sobą powiązane i traktowane jako synonimiczne. Można jednak podać kilka właściwości streszczenia: 1) miejsce streszczenia w tekście w zależności od typu publikacji: w monografii – na końcu, w czasopiśmie lub tomach zbiorowych – między tytułem a tekstem EWoK 2243–2244; 2) język streszczenia może być taki sam jak język tekstu (co ułatwia szybkie sprawdzenie przydatności publikacji) lub streszczenie może być przygotowane w języku obcym po to, by zwiększyć jego zasięg i przyczynić się do popularyzacji badań.

Analiza dokumentacyjna, abstrakt i adnotacja treściowa towarzyszą opisowi bibliograficznemu lub bezpośrednio tekstowi dokumentu PSB Czap 19.

2. Streszczenie, abstrakt, adnotacja i ich synonimy w słownikach języka polskiego

Czasowniki *streszczać*, czyli „przekazywać treść [czegoś – historii, opowiadania, itp.] w skrócie, ograniczając się do najistotniejszych elementów” ISJP Bań 2/700; ‘podać w krótkiej formie, w niewielu słowach treść czegoś’ NSJP Sob 965; *streszczać się* – ‘oddawać myśl zwięźle, mówić w skrócie’ WSJP Dun 2/1735 są podstawą dla rzeczownika nazywającego wytwór czynności – *streszczenie*, które jest definiowane jako: 1. ‘treść czegoś ujęta krótko, zwięźle (ustnie lub pisemnie), skrót’ SJP Dor 8/812; SJP Szym 3/348, podobnie ISJP Bań 2/700, w USJP Dub 3/1415 dodatkowo pojawia się inny wyraz bliskoznaczny: *rekapitulacja*. 2. ‘treść czegoś przedstawiona w skrócie; rekapitulacja; résumé; podsumowanie’ WSJP Dun 2/1735. 3. ‘artykuł, rozprawa, tekst omawiający coś, przybliżający treść czegoś’ PSWP Zgółk 40/343 (w słowniku tym notowane są wyrazy bliskoznaczne: *recenzja, artykuł, rozprawa, opracowanie, omówienie, skrót*).

Tabela 1. Zestawienie definicji leksykograficznych dla hasła: *streszczenie*

Streszczenie	
SJP Dor	2. ‘treść czego ujęta krótko, zwięźle (ustnie lub pisemnie); skrót’ 8/812
S Szym	2. ‘treść czegoś ujęta krótko, zwięźle (ustnie lub pisemnie); skrót’ 2/348

Streszczenie	
PSWJP Zgólk	2. 'artykuł, rozprawa, tekst omawiający coś, przybliżające treść czegoś' Bliskoznaczne: recenzja, artykuł, rozprawa, opracowanie, omówienie, skrót 40/343
ISJP Bań	2. „streszczenie książki, filmu, to ich treść przedstawiona zwięźle” Bliskoznaczne: skrót 2/700
NSJPSob	'treść ujęta zwięźle, skrót' 965
USJPDub	Książk. 'treść czegoś ujęta krótko, zwięźle (ustnie lub pisemnie), skrót, rekapitulacja' 3/1415
WSJPDun	'treść czegoś przedstawiona w skrócie; rekapitulacja, résumé, podsumowanie' 2/1735
WSJP Żmigr	Brak hasła

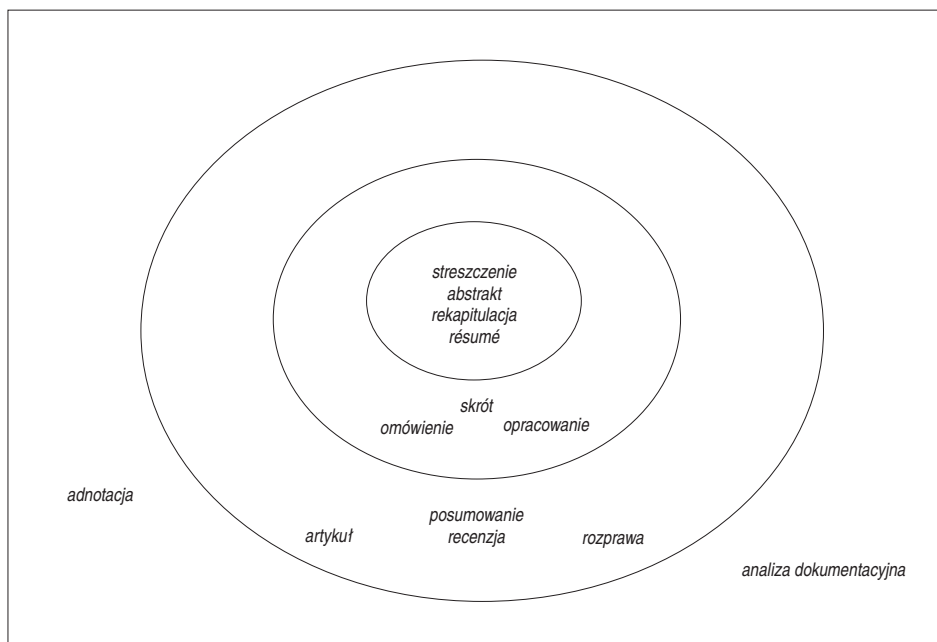
W słownikach wyrazów bliskoznacznych poświadczono są następujące synonimy: *skrót*, *wyciąg*, *abstrakt*, *résumé* SSiAPawl 38; *rekapitulacja*, *podsumowanie*, *skrót*, *zarys*, *wyciąg*, *konspekt*, *abstrakt*, *résumé* SSBron 806; *abstrakt*, *rekapitulacja*, *résumé*, *skrót* WSWB Bań 762.

Definicje słownikowe akcentują zatem: sposób ujęcia i rozmiar streszczenia, które powinno być krótsze niż tekst oryginalny, powinno zawierać jak najwięcej treści w niewielu słowach (być zwięźle) oraz którego celem jest: „omawianie czegoś, przybliżanie treści czegoś”. Warto zauważyć, że *streszczenie* nie zostało przypisane do konkretnego stylu – w definicjach pokazana jest uniwersalność tego gatunku.

Zestawienie synonimów słowa *streszczenie* pokazuje jednak jak przywołane synonimy sytuują się w stosunku do interesującego mnie centrum (por. schemat). O ile *rekapitulacja* – 'streszczenie wykładu, przebiegu dyskusji, rozmowy itp., zwięźle i logiczne powtórzenie zasadniczych treści' USJP Dub 3/916, *résumé* – 'krótkie streszczenie, podsumowanie' USJP Dub 3/936, *abstrakt* – 'streszczenie dokumentu lub publikacji naukowej; wyciąg' USJP Dub 1/8 są sobie bliskie znaczeniowo, to *skrót* – 'skrócona postać czegoś, np. utworu literackiego, tekstu, wypowiedzi' USJP Dub 3/1252, choć nawiązuje do ważnej cechy streszczenia – krótszej formy, nie zawiera informacji na temat zawartości. *Skrót* jako efekt operacji zmniejszania objętości, może nie oddawać makrostruktury tekstu wyjściowego i nie być w rezultacie dobrym streszczeniem. Podobnie *podsumowanie*, choć zwięźle przedstawia treść np. artykułu, to jest raczej końcową, integralną częścią dobrze skomponowanego tekstu głównego.

Natomiast *omówienie* – ‘artykuł, rozprawa, recenzja itp. omawiające coś’ USJP Dub 2/1256, *opracowanie* – książk. ‘dzieło omawiające coś, np. czyjąś twórczość, rozprawa, praca poświęcona jakiemuś zagadnieniu’ USJP Dub 2/1282, są już znaczeniowo dalsze – bliskość znaczenia oparta jest najwyraźniej na bardzo ważnej wspólnej cesze – „omawiania treści”, ale nie zawiera żadnej sugestii na temat formy tekstu pochodnego, który – w streszczeniu – powinien być zbudowany na pewnym poziomie ogólności (im dłuższy tekst wyjściowy, tym wyższy poziom ogólności w streszczeniu). Najdalej od omawianego centrum znajdują się: *artykuł* – ‘tekst (np. szkic literacki, rozprawa naukowa, felieton, recenzja, reportaż) zamieszczony w gazecie, czasopiśmie, encyklopedii, słowniku itp.’ PSWP Zgółk 2/281, *rozprawa* – ‘pisemna praca o charakterze naukowym’ (połączenia: *rozprawa naukowa, doktorska, habilitacyjna, profesorska*) PSWP Zgółk 36/462, *recenzja* – ‘pisemna opinia na temat danego projektu, przedstawionej publikacji naukowej itp. wydana przez kompetentną osobę’ PSWP Zgółk 35/302, które są wręcz innymi gatunkami mowy. S. Gajda wyróżnił i scharakteryzował je w matrycowym zestawieniu gatunków naukowych (obok streszczenia). Mogą w nich zostać zawarte streszczone fragmenty innego tekstu / innych tekstów, ale jako ich część, razem z komentarzami, odsyłaczami wewnątrztekstowymi i międzytekstowymi oraz ocenami wartościującymi (jak w recenzji).

Rysunek 3. Synonimy leksemu *streszczenie* w słownikach języka polskiego, oprac. własne

Definicje zawarte w słownikach antonimów koncentrują się na krótszej formie i zawartości streszczenia. Zgodnie z SSiA Pawlus antonimem streszczenia będzie „całość” 38, a *streszczanie* w SA Dąbr zostało przeciwstawione *rozdęciu* 3144, w innym miejscu tego słownika *streścić, omówić, przedstawić* kontrastowane jest z *nie wspomnieć, przemilczeć, opuścić w mówieniu* 1343, co pokazuje wagę „informacyjności” streszczenia – streszczenie, zgodnie z powyższym, powinno przede wszystkim przekazywać w sposób zwięzły najważniejsze, kluczowe fragmenty tekstu (których opuszczenie, przemilczenie ‘świadome zatajenie’ zakłóciłoby komunikację).

W SA Dąbr *abstrakt i streszczenie* są także przeciwstawiane *monografii* na zasadzie utwor – fragment, jednak nie będzie to opozycja część – całość, jakby to wynikało ze słownika antonimów, ale skrót z całości – całość. Po dokonaniu operacji streszczania dysponujemy mniejszym (objętościowo) innym tekstem (w stosunku do tekstu głównego), ale przy tym wartościowym informacyjnie.

W słowniku frazeologicznym zanotowano wyrażenia, które wskazują na długość streszczenia *krótkie/obszerne streszczenie* oraz mówią o tym, co może zostać streszczone: *streszczenie książki, streszczenie wykładu, streszczenie rozmowy* SFraz Skor 2/277, informacje te uzupełnia „Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny”: *streścić film, opowiadanie, sztukę. Streścić rozprawę naukową; streścić informację, powieść w kilku zdaniach*. PSWP Zgółk 40/343. Streszczanie i streszczenie nie jest zarezerwowane dla tekstów naukowych. Streszczeniami posługujemy się w codziennej komunikacji, bo są one tekstami użytkowymi, czyli takimi, „które – jak pisze Maria Wojtak – funkcjonują prymarnie poza literaturą, służąc określonym celom praktycznym” (Wojtak 2004–2005: 157). A głównym celem praktycznym jest w tym wypadku skrótowe przekazanie odbiorcy najważniejszych informacji.

Zestawienie definicji leksykograficznych dla leksemu *abstrakt* dokumentuje jego bliski związek ze streszczeniem, ale jednocześnie ujawnia, że termin ten jest węższy – zarezerwowany dla specjalistów: mających związek z systemami informacyjnymi S Szym 1/5; piszących prace naukowe, artykuły PWSP Zgółk 1/25–26 i publikacje naukowe USJP Dub 1/8.

Tabela 2. Zestawienie definicji leksykograficznych dla hasła: *abstrakt*

Abstrakt	
SJP Dor	Filozof.
S Szym	‘w systemach informacyjnych: streszczenie dokumentu’ 1/5
PSWJP Zgółk	1. ‘streszczenie dokumentu, pracy naukowej, artykułu’ blisk. <i>Streszczenie</i> 2. filozof.

Abstrakt	
ISJP Bań	Filozof.
NSJPSob	Filozof.
USJPDub	Książk. 2. 'streszczenie dokumentu lub publikacji naukowej; wyciąg'
WSJPDun	Filozof.
WSJP Żmigr	Brak hasła

Od streszczenia i abstraktu odróżnia się (co potwierdzają słowniki języka polskiego) *adnotację*, która nie jest powszechnie traktowana w polszczyźnie ogólnej jako tekst np. w bibliografii adnotowanej, ale jako 'krótka dodatkowa notka lub uwaga; dopisek' USJP Dub 1/15; 'krótka dodatkowa notka umieszczona zwykle na marginesie lub na końcu tekstu' słowo książkowe ISJP Bań1/7; 'przypisek, dopisek, uwaga, notatka' NSJP Sob 3. W przypadku *adnotacji* pojawiają się w definicjach słownikowych informacje dodatkowe, które wskazują na ich typowe miejsce (margines, koniec tekstu) oraz na fakt, że jest czymś dodanym do tekstu 'dopisek, dodatek' – ale w takim rozumieniu adnotacja nie jest przedmiotem moich zainteresowań. Jedynie w PSWP Zgólk odnotowano, że *adnotacja bibliograficzna* to 'zwięzła informacja o treści dokumentu, jego przeznaczeniu czytelniczym, historii, itd.' PSWP Zgólk1/58 i wymieniono szereg synonimów, które może poza *krótką informacją* są synonimami dla pierwszego znaczenia.

Termin *analiza dokumentacyjna* (jako specjalistyczny) nie jest notowany w słownikach języka polskiego.

Jak widać, dane słownikowe nie są wystarczające do odróżnienia od siebie *streszczenia* i *abstraktu*. Oba leksemy mogą funkcjonować zamiennie (z wieloma innymi wyrazami bliskoznacznymi), chociaż *streszczenie* w słownikach języka polskiego jest notowane znacznie częściej i jest dla *abstraktu* hiperonimem (każdy *abstrakt* jest *streszczeniem*, nie każde *streszczenie* będzie *abstraktem*). *Abstrakt* jest definiowany głównie jako pojęcie filozoficzne, a jeśli pojawia się w znaczeniu *streszczenie*, to jako termin specjalistyczny – *streszczenie pracy naukowej, publikacji naukowej, dokumentu*.

3. Streszczenie, abstrakt, adnotacja w praktyce

Więcej informacji, które pozwalają na odróżnienie od siebie abstraktu i streszczenia, zawierają poradniki skierowane do autorów różnego typu

tekstów. Abstrakt jest uważany za krótki tekst naukowy, streszczający wyniki badań opisanych szczegółowo w artykule, książce, rozprawie: „W abstrakcie prezentowana jest esencja/sedno podstawy materiałowej, metod, wyników i wniosków” (Katz 2009: 149). Abstrakt nie musi występować razem z tekstem (por. przykłady 1 i 2). Może powstać przed powstaniem tekstu głównego, może być jego zapowiedzią (Zaśko-Zielińska, Majewska-Tworek, Piekot Tomasz 2008: 90–91), co jest zgodne ze znaczeniem etymologicznym słowa (łac. *abstractus* ‘oderwany’).

PRZYKŁAD 1 – Szymon Wawrzyniak, *Rewolucje Gombrowicza – wymiar społeczny i indywidualny* [w:] Abstrakty referatów zamieszczonych w programie konferencji nt. Rewolucja a zmiana społeczna (Poznań, 26–27 października 2006 roku), źródło: pts.amu.edu.pl/Abstrakty.doc.

Dla Gombrowicza problem zmiany, zarówno w wymiarze społecznym jak i indywidualnym, był niezwykle istotny. Jego koncepcja *formy* może być rozumiana jako próba teoretycznego uchwycenia warunków, określających ludzkie życie na tle wyłaniającego się na jego oczach nowego porządku. W pierwszej części swojej pracy chciałyby, odwołując się do interpretacji Leszka Nowaka, zawartej w książce „Gombrowicz. Człowiek wobec ludzi”, zapytać o to, w jakich okolicznościach może dojść do wybuchu rewolucji. Zdaniem autora *Bytu i myśli*, gombrowiczowska koncepcja pozwala na korektę modelu marksowskiego. W drugiej części, rewolucję rozpatrywać będę w kontekście indywidualnego losu ludzkiego. Uwolniony od mocy tradycji człowiek zostaje obciążony odpowiedzialnością za budowanie własnej tożsamości. Ofiarowaną wolność nie zawsze postrzega jako dar. Gombrowicz, za pomocą swojej teorii formy, stara się wyjaśnić nieciągłość i zmienność jaka cechuje dzisiejsze życie.

PRZYKŁAD 2 – Marek Woźniak, *Rewolucja – między teorią, obrazem a rzeczywistością czyli totalizacja znaczenia terminu w historiografii polskiej po drugiej wojnie światowej* [w:] Abstrakty referatów zamieszczonych w programie konferencji nt. Rewolucja a zmiana społeczna (Poznań, 26–27 października 2006 roku), źródło: pts.amu.edu.pl/Abstrakty.doc.

W referacie spróbowałbym pokazać sposoby obiektywizacji/naturalizacji obrazów zjawiska, przy pomocy których dokonywano zawłaszczania pamięci i wyobraźni społeczeństwa. Innymi słowy na rewolucję a zwłaszcza jej narracyjny obraz wyrażany w kategoriach obecnych w ówczesnej/ych teorii/ach spojrzymy jako na narzędzie porządkowania (strukturalizowania) wszelkich doświadczeń społecznych i kulturowych.

Streszczać natomiast można, co potwierdzają przytoczone wcześniej definicje słownikowe – 1) to, co już się wydarzyło (*streszczać* obejrzany film,

spektakl, obejrzaną sztukę, zasłyszaną rozmowę, dyskusję); 2) tekst (własny bądź cudzy), który już powstał – *streszczenie* artykułu, rozprawy, książki.

Przegląd wybranych streszczeń (przykłady 3–5) pokazuje jednak ich wewnętrzną zróżnicowanie, które wynika z zawartości treściowej.

PRZYKŁAD 3 – Jolanta Maćkiewicz, 1996, „*A słowo stało się ciałem...*”, czyli podstawowa jednostka języka w ujęciu potocznym, „*Etnolingwistyka*”, t. 8, s. 89.

Ze SŁOWEM (WYRAZEM) wiąże się kilka wyidealizowanych modeli kognitywnych: model porozumiewania się, model (modele) mówienia, model (modele) działania za pomocą słów, model (modele) twórczości słownej. Szczegółowa analiza dwóch pierwszych modeli pozwala ustalić, że SŁOWO jest konceptualizowane jako: NACZYNNIE (*czepać informacje z tekstu, przelewać myśli w słowa*), a zatem jako rodzaje POJEMNIKA. SŁOWO jest konceptualizowane również jako PRZEDMIOT (*ktoś rzuca słowo, przebiera w słowach*), SUBSTANCJA PŁYNNA (*słowa płyną z ust, stygną na wargach*). We wszystkich tych metaforach SŁOWO bywa traktowane jako coś istniejącego (lub poruszającego się) w przestrzeni (zewnątrznej lub wewnętrznej ludzkiego ciała), coś odbieranego głównie wzrokiem, choć niekiedy także dotykiem. W tym sensie SŁOWO jest ciałem — nieożywionym lub żyjącym, stałym lub płynnym — i odznacza się typowo cielesnymi cechami: może mieć swój kolor, temperaturę i ciężar.

PRZYKŁAD 4 – Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, 1996, *Francuski peuple i polski lud. Dwa pojęcia – dwa paradygmaty językowo-kulturowe*, „*Etnolingwistyka*”, t. 8, s. 41.

Zdefiniowawszy paradygmat językowo-kulturowy jako społeczny model poznawczy, leżący u podstaw języka i związany ze specyfiką kultury narodowej, autorzy prezentują kontrastywną analizę słów-kluczy, polskiego *ludu* i jego francuskiego „odpowiednika” *peuple* według założeń lingwistyki antropologicznej, wyodrębniając ich aspekty semantyczne (fasety), badając ich wypełnienie i stawiając pytanie o cechy dominujące.

Analiza koncentruje się na znaczeniu ‘nieuprzywilejowane warstwy społeczne’, zarówno ze względu na jego najwyższą frekwencję w obu językach, jak i na ideologiczną funkcję przypisywaną mu w historii i chwili obecnej. Poddany analizie materiał został poddany analizie według cezury czasowej: na historyczny — do końca XIX wieku — i aktualny.

Oba języki wykazują istotną zbieżność: zarówno we Francji, jak i w Polsce słowa te są używane przez ludzi stojących poza i ponad społecznością, o której mówią. Ale analiza ukazała również szereg rozbieżności. Różne jest odniesienie każdego z rzeczowników: w języku polskim *lud* oznacza głównie chłopstwo, w języku francuskim *peuple* odnosi się do niższych warstw społecznych i dotyczy przede wszystkim miejskiego proletariatu. Różna jest także struktura aspektowa obu pojęć: o ile w *peuple* dominuje aspekt materialny i moralny, to w *ludzie* — aspekt społeczny i kulturalny. Inne jest wreszcie wypełnienie faset, *peuple* cechuje niższość

[cd.] intelektualna, *ludowi* zaś przypisuje się swoistą mądrość. Te różnice warunkują pojawienie się innych konotacji i wartościowania w obu językach (bardziej pozytywnego w języku polskim), a także odmienny kierunek ich historycznej ewolucji: francuski wyraz *peuple* stał się synonimem 'narodu', polski *lud* zmierza do znaczenia 'społeczeństwo', przeciwstawionego elitom i władzy.

PRZYKŁAD 5 – Jolanta Szpyra, 1996, *Dlaczego za i przeciw a nie przeciw i za – czyli o językowym obrazie świata Polaków, Anglików i Węgrów*, „Etnolingwistyka”, t. 8, s. 57.

społeczny i kulturalny. Inne jest wreszcie wypełnienie faset, *peuple* cechuje niższość intelektualna, *ludowi* zaś przypisuje się swoistą mądrość. Te różnice warunkują pojawienie się innych konotacji i wartościowania w obu językach (bardziej pozytywnego w języku polskim), a także odmienny kierunek ich historycznej ewolucji: francuski wyraz *peuple* stał się synonimem 'narodu', polski *lud* zmierza do znaczenia 'społeczeństwo', przeciwstawionego elitom i władzy.

Przykłady 3, 4 to streszczenia tematyczno-rematyczne, a streszczenie nr 5 jest streszczeniem tematycznym. Takie streszczenia (w których sformułowano temat – to, o czym się mówi i remat – to, co się mówi o temacie) dają możliwość szybkiej orientacji w wynikach ustaleń autora/autorów, określają, co nowego dany tekst wnosi, jakie autor wyciągnął wnioski.

Streszczenia wyłącznie tematyczne są ze względów informacyjnych niepełne – nie referują wniosków, które dla osób poszukujących informacji na dany temat są najważniejsze.

Najmniej szczegółowe są adnotacje zawartościowe, które bardzo ogólnie mówią o tym, co możemy znaleźć w danym tekście, niemniej jednak ułatwiają zorientowanie się w zawartości artykułu lub książki.

PRZYKŁAD 6 – Krystyna Zabierowska, *Z problemów lingwistycznego opisu prozy artystycznej: na przykładzie twórczości Jana Józefa Szczepańskiego* [z bazy iSybisław].

Analizie kontrastywnej poddano idiosstyl pisarza na podstawie niewielkiej próbki: powieści „Polska jesień” oraz eseju „Święty” z tomu „Przed Nieznanym Trybunałem” poświęconego ojcu Maksymilianowi Kolbe.

PRZYKŁAD 7 – *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1: *Mowy piękno wielorakie*, pod red. Danuty Ostaszewskiej, Katowice 2000 [z bazy iSybisław].

Materiały konferencji zorganizowanej w Katowicach 2–3 grudnia 1999 r. przez Zakład Historii Języka Polskiego. Podczas konferencji wygłoszono 27 referatów, poświęconych takim tematom jak gatunki mowy w perspektywie ewolucyjnej, genologia lingwistyczna, stylistyka, lingwistyka tekstu i normy gatunkowe.

Wnioski

Jednoznacznych rozstrzygnięć co do znaczenia terminów i ich miejsca w/przy tekście nie dostarczają ani słowniki, ani encyklopedie specjalistyczne z zakresu nauki o książce. Niezależnie od zawłości i nieściśłości terminologicznych, adnotacje, abstrakty i streszczenia funkcjonują w stylu naukowym jako część monografii naukowej czy artykułu lub samodzielnie w bazach informacyjno-wyszukiwawczych i są podporządkowane różnym celom, mają: 1) pomóc tym, których interesuje przedmiot artykułu, w zdecydowaniu czy będą go czytali w całości; 2) przekazać potrzebne informacje tym, którzy danym zagadnieniem interesują się w sposób marginalny; 3) przyspieszyć pracę przeglądów analizujących, umożliwiając natychmiastową reprodukcję streszczenia autorskiego⁸. Przy tym „autorzy redagujący streszczenie nie powinni zapominać o tym, że być może będzie ono jedynym czytany odcinkiem pracy”⁹ – te postulaty spełniają streszczenia tematyczno-rematyczne. Streszczenia, w których sformułowano temat i remat, pozwalają się szybko zorientować w wynikach badań.

Funkcja informacyjna jest najważniejszą funkcją, jaką pełnią streszczenia, abstrakty i adnotacje (por. Drozdowski 1998; Kowalski 2014: 96). Jak pisze Piotr Kowalski – „w dobie szeroko zakrojonej i dynamicznej cyfryzacji, której podlega współczesna nauka, systemy informacyjno-wyszukiwawcze (w tym bazy bibliograficzne) jako narzędzia usprawniające proces naukowy i ułatwiające pracę naukową pełnią coraz ważniejszą rolę” (Kowalski 2014: 88), a elementem takich baz, obok danych bibliograficznych, jest także streszczenie, abstrakt lub adnotacja. Najbardziej ogólnych informacji na temat zawartości dzieła dostarczają adnotacje, znacznie więcej szczegółów zawierają abstrakty i streszczenia.

Możliwość sięgnięcia do adnotacji, abstraktu lub streszczenia jest również ważna przy niejasnych, wieloznacznych bądź przenośnych tytułach, nadesłane abstrakty pozwalają np. organizatorom konferencji wybrać odpowiednie teksty i uporządkować je w tematyczne bloki, na długo przed poznaniem pełnego tekstu referatu.

Przygotowanie adnotacji nie jest tak czasochłonne i nie wymaga zaangażowania tak wielu sprawności jak przygotowanie streszczenia. Streszczenie jest dobrym ćwiczeniem-sprawdzianem dla uczniów, studentów (czy ogólniej – czytelników danego tekstu), nadaje się na „test dla wielu

⁸ Z „Kodeksu dobrych obyczajów w publikacjach naukowych” zredagowanym w 1992 przez Komitet Porozumiewawczy powołany w celu zbadania i poprawienia sytuacji w zakresie informacji naukowej.

⁹ <http://www.cyfronet.krakow.pl/~atpolakp/metodologia/Kodeks.pdf>.

naraz sprawności intelektualnych: uwagi, umiejętności abstrahowania (od mniej istotnych szczegółów), umiejętności dostrzegania konstrukcji tekstu, wreszcie umiejętności parafrazowania wyrażenia i zwięzłego formułowania myśli. A ponadto dokonane już streszczenie, jak również sam proces jego sporządzania, bywa cenną pomocą w lepszym zrozumieniu streszczanego tekstu oraz w ocenie jego wartości merytorycznej i formalnej” (Marciszewski 1970: 150; por. też Troskoleński 1978: 363; Omulecka 2002). Streszczenia i abstrakty stają się „wizytówką” tekstu głównego i jego autora¹⁰. Natomiast od struktury streszczenia – tematycznej lub tematyczno-rematycznej – zależy wartość i użyteczność streszczenia dla czytelników.

Literatura

- Bartmiński J., 1992, *Streszczenie w aspekcie typologii tekstów*, [w:] *Typy tekstów. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, Warszawa 1992, s. 7–14.
- , 1998, *Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej*, [w:] *Tekst. Problemy teoretyczne*, red. J. Bartmiński, B. Boniecka, Lublin, s. 9–25.
- , 2015, *O działaniach na tekście z perspektywy tekstologii integralnej*, [w:] *Działania na tekście w edukacji szkolnej i uniwersyteckiej*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, T. Piekot, Lublin, s. 9–18.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2009, *Tekstologia*, Warszawa.
- Dąbrowska D., 2014, *Jak ćwiczyć umiejętność streszczania*, „Polonistyka” nr 1, s. 30–34.
- Drozdowski A., 1998, *Streszczenie jako narzędzie systematyki i wyszukiwania tekstów (na przykładzie kołedy)*, [w:] *Tekst. Analizy i interpretacje*, red. J. Bartmiński, B. Boniecka, Lublin, s. 109–117.
- Gajda S., 1982, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Warszawa–Wrocław.
- Grabowska M., 1979, *Streszczenie dokumentacyjne (wybrane problemy)*, Warszawa.
- Grzenia J., 1996, *Streszczenie jako forma poetycka*, [w:] *Tekst i jego odmiany*, red. T. Dobrzyńska, s. 53–62.
- Katz M., 2009, *From Research to Manuscript. A Guide to Scientific Writing*, Cleveland.
- Kowalski P., 2014, *Abstrakt i adnotacja jako element opisu dokumentu w bazie iSybislav*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, s. 88–98.
- Kozłowska K., Stachowicz A., 2014, *Jak zachować główną myśl tekstu, czyli krok po kroku o streszczaniu*, „Polonistyka”, nr 1, s. 35–38.
- Makowski A., 1994, *Funkcje streszczeń w dyskursie krytycznym Chmielowskiego*, „Pamiętnik Literacki” nr 1, s. 14–30.

¹⁰ Przy jego tworzeniu należy zatem pamiętać, że może być jedyną czytaną częścią pracy, w dodatku decydującą o sięgnięciu (bądź nie) do pełnego tekstu.

- Marciszewski W., 1970, *Sposoby streszczania i odmiany streszczeń*, „*Studia Semiotyczne*” I, s. 151–167.
- , 1977, *Metody analizy tekstu naukowego*, Warszawa.
- , 1983, *Spójność strukturalna a spójność semantyczna*, [w:] *Tekst i zdanie*, pod red. T. Dobrzyńskiej, E. Janus, Wrocław, s. 183–189.
- Niebrzegowska-Bartmińska S., 2014, *Działania na tekście*, „*Polonistyka*” nr 1, s. 24–29.
- , 2015, *Miejsce operacji tekstowych w definicji tekstu i w kształceniu polonistycznym*, [w:] *Działania na tekście w edukacji szkolnej i uniwersyteckiej*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, T. Piekot, Lublin: s. 19–37.
- Omulecka A., 2002, *Streszczenie – ważne ćwiczenie w kształtowaniu myślenia analitycznego w procesie uczenia się języka polskiego jako obcego*, „*Acta Universitatis Lodzianensis*”, t. 12, s. 113–118.
- Troskolański A., 1978, *O twórczości: piśmiennictwo naukowo-techniczne*, Warszawa.
- Trzęsicki K., 1986, *Streszczenie jako operacja nad tematyczno-rematyczną strukturą tekstu*, [w:] *Teoria tekstu. Zbiór studiów*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 41–53.
- Weiner J., 1998/2003, *Technika pisania i prezentowania przyrodniczych prac naukowych. Przewodnik praktyczny*, Warszawa.
- Wolański A., 2003, *Streszczenie jako ponadgatunkowa forma przetwarzania komunikatu*, [w:] *Praktyczna stylistyka nie tylko dla polonistów*, red. E. Bańkowska, A. Mikołajczuk, 331–351.
- Wojtak M., 2004–2005, *Genologia tekstów użytkowych*, „*Postskriptum*”, s. 156–171.
- Wojtasiewicz O., 1977, *Próba formalnej definicji pojęcia streszczenia*, „*Studia Semiotyczne*” VII, s. 185–191.
- Wróbel I., 2014, *Jak napisać dobre streszczenie? Poradnik dla ucznia (i nauczyciela)*, Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych (źródło: <http://www.ibe.edu.pl/images/prasa/Materia%20pomocniczy%20do%20matury%20%20streszczenie%202.pdf>; dostęp: 4.05.2016).
- Zaśko-Zielińska M., Majewska-Tworek A., Piekot T., 2008, *Sztuka pisania. Przewodnik po tekstach użytkowych*, Warszawa.

Słowniki, encyklopedie i normy bibliograficzne

- EWoK – Birkenmajer A., Kocowski B., Trzynadłowski J. (red.), 1971, *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław.
- ISJP Bań – *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1–2, Warszawa 2000.
- PNB Pelc – Pelcowa J., 1977, *Polskie normy bibliograficzne*, Warszawa.
- PN-ISO 5127:2005 – Informacja i dokumentacja. Terminologia.
- PN-N-01225:1989 – Bibliotekarstwo i bibliografia. Rodzaje i części składowe bibliografii. Terminologia.

- PSB Czap – Czapnik G., Gruszka Z., Tadeusiewicz T. (oprac.), 2011, *Podręczny słownik bibliotekarza*, Warszawa.
- PSWP Zgólk – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, 1994–2005, red. H. Zgólkowa, t. 1–50, Poznań.
- SA Dąbr – Dąbrówka A., Geller E., 1996, *Słownik antonimów*.
- SE Boj – Bojar B. (oprac.), 2002, *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*, Warszawa.
- SFraz Skor – Skorupka S., 1967, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.
- SJP Dor – *Słownik języka polskiego*, 1958–1969, red. W. Doroszewski, t. I–XI.
- SJP Szym – *Słownik języka polskiego*, 1978–1981, red. M. Szymczak, t. 1–3, Warszawa.
- SSBron – Broniarek W., 2005, *Gdy ci słowa zabraknie. Słownik synonimów*, Warszawa.
- SSiAPawl – Pawlus M., Gajewska B., 1997, *Słownik synonimów i antonimów*, Bielsko Biała.
- USJP Dub – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, 2003, red. S. Dubisz, t. 1–4, Warszawa.
- WSJP Dun – *Słownik współczesnego języka polskiego*, 1996, red. B. Dunaj, Warszawa.
- WSJP Żmigr – *Wielki słownik języka polskiego*, 2007, red. P. Żmigrodzki, Kraków, (źródło: <http://www.wsjp.pl>, dostęp: 5.04.2016).
- WSWB Bań – *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych*, 2013, red. M. Bańko, Warszawa.

Strony internetowe

- <https://www.cyfronet.krakow.pl/~atpolakp/metodologia/Kodeks.pdf>; (dostęp: 4.05.2016).
- https://www.cke.edu.pl/images/stories/Standardy/masowe_spr.pdf; (dostęp: 5.05.2016).
- <https://men.gov.pl/ministerstwo/informacje/podstawa-programowa-i-ramowe-plany-nauczania-prezentacja.html>; (dostęp: 2.12.2016).
- pts.amu.edu.pl/Abstrakty.doc; (dostęp: 15.02.2017).

Summary, abstract, annotation
and their function in a scientific text

Summary

In my article, I discuss selected concepts of summaries, I analyze understanding of the concept and its synonyms (based on data excerpted from encyclopedias and dictionaries concerning the knowledge of the book and from dictionaries of the Polish language). An overview of these definitions reveals the blurring of concepts and partial overlap of their ranges. *Summary* in the dictionaries of the Polish language is quoted more often, it is an universal genre and for an *abstract* (as a specialized term) it is a hypernym. You can summarize something which has already happened or a text which has already been written, whereas the abstract may arise before writing a text (as a preview). After analyzing selected examples of summaries, abstracts and annotations I discuss their main objectives and functions in scientific texts: information about the contents of the full text, make the search processes faster and test different mental skills. A summary can also be considered as a kind of metatext – “the text about the text”. Summaries and abstracts are becoming a “showcase” of the main text and its author. However, the structure of the abstract – thematic or thematic-rhematic – depends of the value and usefulness to readers.

Key words: summary, abstract, annotation

Słowa-klucze: streszczenie, abstrakt, adnotacja